CASTELUL DE LA ZĂBALA —
Studiu asupra complexului arhitectural și peisager

LAMBESCU GABRIEL

În cadrul patrimoniului arhitectural din județul Covasna, complexul de la Zăbala are o valoare deosebită prin două componente strîns relaționate. Este vorba de fondul arhitectural existent aici încă din a doua parte a secolului al XVII-lea (Orbán Balázs amintește chiar existența aici a unor vestigii medievale), la care se aduc mai multe contribuții pînă spre jumătatea secolului al XX-lea. Se poate apoi vorbi despre amenajările peisagere care s-au făcut aici pe circa 30 de ha. În această privință, parcul este cel mai mare din județ și unul din cele mai mari din această parte a Transilvaniei.

Studiul de față urmărește mai buna cunoaștere a unui dintre cele mai valoroase monumente, dar în același timp, prin analogiile care se fac cu alte monumente din această categorie, o evaluare a situației existente în întreg județul. Se încearcă în felul acesta o primă sistematizare a arhitecturii civile din mediul rural, pe baza influențelor pe care le suferă în decursul timpului, atît din partea stilurilor și a curentelor ajunse aici din centrul Europei încă din secolul al XVI-lea, dar mai ales din partea arhitecturii tradiționale existentă în această zonă.

Aceeași evoluție este urmărită și în cadrul amenajărilor peisajere, destul de numeroase, care mai există, dar care din păcate au suferit un proces de degradare ce face foarte dificilă reconstituirea lor. Relației care există între arhitectură și amenajarea peisajeră i-a fost acordată o mare atenție întrucît este evidentă ideia unei unități funcționale între arhitectura clădirii și cea ambientală. Această idee are la bază foarte multe dintre principiile organizării gospodăriei țărănești și a spațiului aferent acesteia, principii existente în arhitectura populară de sute de ani.

Localitatea Zăbala este situată pe drumul care leagă localitățile Covasna de Tîrgu Secuiesc. Astăzi această localitate include și Pava, căpătînd o întindere de 4 km. Este situată în zona Carpaților de Curbură, la poalele Munților Vrancei pe versantul vestic al acestora. Localnicii numesc masivul

muntos din imediata apropiere „Peraszka". Zona este străbătută de pîriul Zăbala care trece prin incinta castelului și în care se varsă pîraiele „Bakara" și „Gyepű".

Accesul la „castel" se face străbătînd circa 800 m spre est de la intersecția aflată în centrul localității, pe lîngă biserica reformată. Ultimul proprietar al complexului a fost Mikes Ármin. De altfel, castelul mai este cunoscut sub numele de „castelul Mikes". În 1948, castelul trece în proprietatea statului. În 1949 aici se amenajează o casă de odihnă pentru lucrătorii ziarului „Scânteia". În 1951, U.G.S.R. preia castelul pentru organizarea de tabere internaționale pionierești. Din anul 1956 funcționează aici un preventoriu T.B.C. pentru copii. Acesta funcționează și în afara sezonului de vară, prin înființarea unei școli pentru clasele I–VIII. Destinația actuală a preventoriului este pentru copii cu sechele post-hepatice.

Întreaga amenajare se desfășoară pe o pantă orientată spre sud-vest. Accesul în incintă se face dinspre sud-vest, unde terenul este aproape orizontal. Panta se accentuează spre nord-est. În zonele de interes (în fața vilelor), sînt amenajate terase orizontale care se leagă între ele cu alei trasate după linia de cea mai mică pantă (paralele cu curbele de nivel). În felul acesta incinta este străbătută din toate direcțiile, de o rețea de alei mărginite de gard viu sau de specii decorative de arbori. Terasele sînt orientate spre sud, beneficiind ca și fațada clădirii din apropiere, de o însorire maximă. Ele sînt amenajate după principiile arhitecturii peisagere franceze create de Le Nôtre, autorul marelui parc de la Versailles, conceput în secolul al XVII-lea, la comanda lui Ludovic al XIV-lea. De-a lungul aleilor, în luminișuri, erau amenajări în stil „peisager" englez, cel care a influențat arhitectura franceză în secolul XVIII al „luminilor" (cînd J.J. Rouseau pledează în Nouvelle Héloïse pentru întoarcerea la natură, militînd împotriva grădinilor geometrice). Apare astfel parcul „mixt" care, desigur se pretează mai bine în cazul terenurilor denivelate. Cursurile de apă sînt folosite tot în sensul redării unei atmosfere cît mai naturale, creîndu-se mici obstacole (îngrămădiri de bolovani, cascade etc.). Unul din acestea, creat artificial, alimentează un lac (de asemenea artificial) care are suprafața de circa 4 ha. Panta terenului pe care este amplasat este de 15°, fapt pentru care malul sudic a fost ridicat cu circa 3 m și consolidat cu plantații de conifere. Lacul are o formă alungită spre vest, cu o insulă rotundă în mijloc. Capătul vestic este alveolat ca un buzunar cu două ieșiri. Lacul are debarcader, iar malurile sînt plantate cu conifere și sălcii. Capătul vestic are o vegetație bogată în arbuști, care creează în zona buzunarului un desiș bogat ca un tunel. În apă cresc numeroși nuferi. Accesul la insulă se face doar cu barca. Pe insulă mai sînt urmele unui chioșc cu bănci.

Este cunoscut faptul că astfel de amenajări aveau un fond faunistic adecvat, constituit din păsări cîntătoare, păsări decorative (păuni, fazani) crescute în voliere (cuști mari din plasă de sîrmă), pești și păsări de apă (în special rațe turcești) pentru lacuri și cursuri de apă.

Plantațiile existente datează mai ales de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, ca de altfel, întreaga concepție a parcului în forma actuală. Există însă și cîțiva arbori care au depășit vîrsta de un secol. Datorită lor și a altor specii și varietăți de plante decorative rare, parcul a fost declarat rezervație naturală.

Amenajarea peisageră de la Zăbala este strîns înrudită cu cea de la Arcuș unde se află castelul Szentkereszty. Parcurile acestea se caracterizează prin accentul care se pune pe impresia de grandoare și eleganță, după modelul marilor parcuri din Europa Centrală.

O componentă a parcurilor menționate, precum și a celorlalte existente în județ este grădina utilitară. Ea este de obicei situată în partea nordică a castelului sau conacului în zona gospodărească unde se află și celelalte anexe. Aceasta se explică prin faptul că zona sudică mai însorită, era destinată agrementului. La Zăbala însă, panta terenului fiind foarte mare în această zonă, anexele gospodărești, precum și o parte din terenurile de „mică" cultură au fost amplasate la baza pantei, pe latura sudică. Deși caracterul ordonat pe care-l aveau aceste grădini utilitare la începutul secolului XX își pierde rigoarea, principiul alcătuirii lor este încă vizibil. Se poate vorbi de un sistem de concepere al acestora, valabil la majoritatea gospodăriilor dezvoltate din această parte a Transilvaniei, desigur, în aceleași condiții de relief. Se disting grădinile de pomi fructiferi (livezile), grădinile de arbuști (se cultivau coacăzele negre în special), cele de legume și foarte des era întîlnită grădina de plante medicinale. Aceasta se amenaja și în gospodăriile cele mai modeste, tradiția lor datînd încă din evul mediu, multe din plante fiind aduse de către călugării diferitelor ordine, stabiliți pe aceste meleaguri.

Mobilierul de grădină avea atît un rol funcțional, cît și unul decorativ. Parcul de la Zăbala mai păstrează cîteva piese de mobilier de la începutul secolului XX, la care s-au mai adăugat altele prin anii '50, cu ocazia unor reamenajări ale parcului. Pentru aprecierea corectă a importanței pe care le au acestea în cadrul amenajărilor peisagere, trebuiesc menționate cîteva tipuri de mobilier și descrierea lor, așa cum se prezentau la începutul secolului nostru.

Umbrarele se realizează în locuri mai retrase și pot fi simple locuri de ședere cu bănci, la umbra unor arbori apropiați, sau puteau avea 3 pereți și acoperiș din lemn, îmbrăcați cu plante agățătoare. **Chioșcurile** constituie adăposturi sigure împotriva ploii, dispunînd de un confort suplimentar față de umbrare (pardoseală și fotolii sau bănci din nuiele). Ele pot fi realizate din lemn sau zidărie. Aspectul acestora dădea frumusețe locului unde erau amplasate, ele însele constituind de multe ori mici lucrări de artă. **Pergolele** erau perechi de stîlpi din lemn, cărămidă, piatră, beton, pe care se așeza o grindă creînd o succesiune de-a lungul unei alei, constituind suportul pentru plante agățătoare. **Arcele de grădină** se amplasau la intersecția unor alei, sau la intrarea acestora. Un arc de grădină se com-

punea dintr-o pereche de stîlpi care se legau printr-un arc metalic, care la rîndul său se îmbrăca cu plante agățătoare. Tot la intersecția unor alei, în centrul unor compoziții florale se puneau **vase decorative** din ceramică, piatră sau beton și **ceasuri solare.** Acestea din urmă erau alcătuite dintr-un picior (coloană) din piatră sculptată în chip de coloane din arhitectura clasică. La partea superioară, pe o mică tăblie orizontală se afla o piesă triunghiulară din bronz, care prin umbra pe care o proiecta, indica fazele zilei în funcție de mișcarea Soarelui. Astfel de ceasuri solare erau des întîlnite în incintele mănăstirești din Europa Centrală, în Evul Mediu. **Treiajele** (fr. treillage) erau pereți despărțitori din șipci de lemn, care se amplasau între două spații cu funcțiuni diferite, sau pentru a masca o anexă sau un spațiu mai puțin reprezentativ ce nu aparținea grădinii. Ele constituiau suport pentru plantele agățătoare și de multe ori se fixau chiar pe fațadele clădirilor, în special a celor orientate spre sud. Această amenajare era întîlnită și în arhitectura populară. De altfel, trebuie menționat faptul că marea majoritate a tipurilor de mobilier menționate sînt cunoscute încă din antichitate. Evoluția parcurilor a fost strîns legată de cea a programelor de arhitectură și sînt cunoscute numeroase descrieri ale grădinilor persane (grădinile lui Cyrus, Xerxes, Darius etc.), cele din Asia și Mesopotamia (grădinile suspendate din Babilon fiind considerate una din cele 7 minuni ale lumii), egiptene, chinezești, japoneze, apoi cele grecești și romane care au constituit modelul grădinilor și parcurilor din perioada Renașterii și de mai tîrziu.

Dintre principiile de alcătuire a grădinilor și parcurilor la sfîrșitul secolului XIX, se disting cîteva legate de felul amenajărilor în funcție de teren, precum și tipurile de grădini care pot fi realizate în cadrul amenajărilor respective. O lucrare apărută în 1923, și intitulată „Arta și tehnica organizării grădinilor". Rerrich Béla făcînd o sinteză a tehnicilor și mijloacelor de amenajare peisageră a unui teren, recomanda:

– pe terenurile orizontale, pentru evitarea monotoniei se realizează poteci ocolitoare, cu pîlcuri de copaci și plante ornamentale ;

– la cele în terase, monotonia este ruptă chiar de forma terenului, organizările putînd avea un caracter geometric ;

Grădinile de flori din cadrul unei amenajări mai ample, au o valoare cu atît mai mare cu cît ele sînt subordonate unor criterii mai riguroase. Există astfel grădini de specie, grădini de flori sălbatice, grădini țărănești etc.

Rosarium-ul era o grădină de specie foarte des întîlnită. Așa cum arată numele, are la bază cultura trandafirului. Un rosarium avea caracter de colecție, de grupare botanică, sau utilitară (pentru recoltarea petalelor). Alcătuirea poate fi făcută în straturi concentrice rotunde, sau după forme poligonale. Pe fiecare strat se planta un singur rînd de trandafiri, pentru a se putea ajunge la fiecare din ei. Pentru protecția lor, terenul se înconjura cu plante mai înalte, sau se recurgea la coborîrea terenului (sunck garden).

Parcela era intersectată de două alei perpendiculare pentru accesul între straturi. În centru se instala o statuie, un vas decorativ, o fîntînă, sau un ceas solar.

„Sunck garden" (grădină prăbuşită) era o modalitate de a realiza grădina la un nivel mai coborît cu două-trei trepte decît terenul înconjurător, în scopul protejării speciilor mai sensibile la vînt.

Nu trebuie uitată arta tunderii copacilor şi a arbuştilor după figuri, în special geometrice, artă cunoscută în secolul XVII sub numele de „Topiary art". O astfel de amenajare este încă vizibilă pe platoul din stînga intrării în incinta de la Zăbala, precum şi pe latura sudică a castelului de la Arcuş.

Amenajarea cursurilor de apă, a lacurilor, precum şi realizarea lor artificială, făcea parte din arsenalul grădinarilor din toate timpurile. Fîntînile aveau de cele mai multe ori un rol decorativ, fiind amplasate în funcţie de compoziţiile peisagere alese. Trebuie menţionată în acest sens mica fîntînă de la Arcuş de pe platoul de pe latura sudică, care este un cap al axei de simetrie a compoziţiei realizate în stil clasicist francez.

Parcurgerea şi descrierea inventarului arhitectural, cu analogiile şi sublinierile care se impun, are scopul de a întregi imaginea ansamblului de la Zăbala, de a propune un unghi nou din care clădirile şi în general arhitectura să fie privită în contextul legăturilor pe care le are cu „situ"-ul în care se află, în special cînd acesta are o valoare în sine.

Cea mai veche clădire care se păstrează astăzi este **Castelul Vechi** (Vila 2). Este greu de stabilit cît se mai păstrează din primul conac construit de către familia Mikes. De asemenea, este greu de spus dacă conacul (primul) a avut ca incintă, fortificaţiile medievale de care pomeneşte Orbán Balázs, dacă din piatra acestor fortificaţii s-a construit primul conac, sau dacă fortificaţiile erau undeva în munţi. Certe sînt două aspecte: clădirea schiţată de Orbán Balázs în volumul III din „Descrierea ţinuturilor secuieşti" (A Székelyföld leírása) pare a fi nucleul celei existente astăzi; al doilea aspect care trebuie luat în considerare este că nu poate fi posibilă o analiză istorcă a evoluţiei acestei clădiri decît pe baza elementelor aflate în clădirea existentă.

Prezenţa unor fragmente de pictură murală avînd ca subiect figurile unor personaje în costumaţie orientală, îndreptăţeşte datarea clădirii la sfîrşitul secolului al XVII-lea, întrucît sînt cunoscute invaziile tătăreşti care au avut loc în anii 1658 şi 1661 reprezentate de aceste picturi, într-o perioadă cînd amintirea lor era încă vie. Aceste personaje mai sînt reprezentate mural şi la biserica reformată din localitate.

Planul clădirii are forma unui patrulater regulat. Încăperile sînt grupate în jurul unui nucleu central, constituit de casa scărilor. Aceasta ajunge pînă la nivelul al treilea reprezentat de mansardă (etajul II). Este luminată natural datorită unui luminator pătrat, situat la ultimul nivel al acoperişu-

lui. Această soluție a fost probabil adoptată spre sfîrșitul secolului XIX.

Forma mansardată a acoperișului (cu pante frînte), precum și profilaturile din stuc care decorează bolțile cu penetrații de la parter și primul nivel al clădirii, au un caracter baroc, care în această parte a Transilvaniei se localizează în secolul XVIII (în special a doua parte a acestuia). Tot la etajul I, în spațiul dintre două intersecții, în chenare de formă poligonală se păstrează o pictură cu valoare decorativă care este de influență renascentistă. Este posibil să fi existat și ancadramente de piatră ca cele de la Turia (castelul Apor), Vîrghiș, Micloșoara etc. Decorația prezintă motive vegetale și florale. Într-una din săli însă, acestora le-au luat locul figurile păgîne, amintite mai sus.

Tot din această perioadă datează pe latura nord-vestică, apropiată de colțul sudic, un mic balcon închis. Este situat la nivelul al doilea (etajul I) și se reazemă pe două console de piatră. Este un element de arhitectură care se întîlnește și la castelul de la Turia, la cel de la Micloșoara, de fiecare dată orientat spre sud-vest (orientarea cea mai însorită și în același timp favorabilă amenajărilor peisagere și de agrement). Este fără îndoială un loc care deși îngust (circa 1 m lățime), oferea posibilitatea contemplării naturii înconjurătoare, în lumina soarelui de după-amiază.

Dintre ultimele amenajări mai importante, trebuiesc amintite cele de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Cu această ocazie, laturii sud-vestice i-a fost adăugat un corp îngust care se înalță pînă la nivelul acoperișului. Acest corp are scopul de a marca intrarea mai pregnant, oferind și un adăpost la nivelul parterului în chip de portal, care permitea accesul trăsurilor pînă în fața intrării.

Aspectul acestui corp cu ferestre semicirculare și cu numeroase profile este specific arhitecturii de la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX și are un caracter clasicist. Exemple similare se întîlnesc la Turia și la Micloșoara, a căror clădiri și mai ales intrarea principală, au fost modernizate în aceeași perioadă.

Din mobilierul vechi al castelului, nu se mai păstrează decît două sobe montate în perioada clasicistă și care poartă două blazoane ale familiilor proprietare. De altfel, aceste blazoane se întîlnesc și pe fațada corpului de la intrare, deasupra cornișei, într-un medalion semicircular.

În secolul XX s-a mai făcut o adăugire și compartimentare — spre exemplu — corpul care conține un grup sanitar pe două niveluri, situat pe latura nord-estică.

Castelul Nou (Vila 1) a fost construit în anii 1910—1912. Clădirea are trei nivele (două etaje) și este legată de clădirea veche față de care se află la o distanță de circa 200 de metri, printr-un tunel de acces. Datorită diferenței de nivel dintre cele două clădiri (circa 8 m), tunelul este parțial subteran. Este legat nivelul I al primei căldiri (cea veche), cu cel de-al doilea al clădirii noi.

Fațada sudică a clădirii are două logii cu structură din lemn, după modelul celor aflate în stațiunile balneo-climaterice, oferind posibilitatea de a se face băi de soare. Și în cazul acesta pot fi făcute analogii cu construcții realizate în aceeași perioadă și la care se întîlnește această logie. Este vorba de conacele Thury din Tamașfalău (la circa 7 km de Zăbala) și Domokos din Araci. De altfel, tradiția logiilor este mai veche în județ, ele regăsindu-se la monumente mai vechi, cum sînt castelul Daniel din Vîrghiș, sau Daniel din Tălișoara.

Vila Elvețiană a fost cumpărată în Elveția și montată în anul 1912. Această construcție din lemn, este amplasată în partea cea mai izolată, la nord, într-o zonă plină de vegetație din care vara abia se mai distinge. Este o clădire care este pusă în valoare de vegetația ce o înconjoară și la rîndul ei, scoate în evidență frumusețea vegetației.

Din punct de vedere arhitectural, clădirea este interesantă datorită programului arhitectural pe care-l reprezintă. Constructiv, se compune dintr-un parter și un acoperiș simplu mansardat, în două ape.

Sînt de asemenea, interesante detaliile alcătuirii construcției, soluțiile de îmbinare ale lemnului folosit, precum și ornamentele realizate prin simpla cioplire a elementelor aparente.

Din păcate, aspectul interior a suferit o serie de transformări în scopul măririi capacității de cazare, fapt care a degradat aspectul specific pe care-l avea clădirea.

Alte clădiri din incinta acestui complex, sînt dispensarul medical și școala aflate la intrare, pavilionul administrativ și fosta casă a administratorului, realizate la începutul secolului XX.

Pavilionul administrativ este o clădire cu o structură de lemn aparent și zidărie, care se încadrează pitoresc în partea sud-estică a incintei. Este situată în zona gospodărească, în apropierea depozitelor și a altor construcții anexe. Clădirea adăpostea un atelier mecanic și cîteva birouri, destinație care o are și astăzi.

Clădirea dispensarului este o construcție simplă de zid. Singurul element care mai creează un accent, este pe fațada opusă intrării de la parter. Constă dintr-o scară metalică în spirală care face accesul la etaj. Clădirea adăpostește dispensarul preventoriului și este situată în apropierea intrării în incintă.

Clădirea școlii a adăpostit mai întîi caii de curse pe care-i creștea contele Mikes. Apoi clădirea a fost transformată în ateliere de țesătorie (se țeseau stofe de lînă). Mai tîrziu, în anii '50, ea devine școală. Clădirea nu prezintă interes din punct de vedere arhitectural, dar ca și celelalte clădiri menționate făcea parte din ansamblul de construcții și amenajări.

Casa Administratorului este ultima din seria clădirilor anexe realizate sau existente la începutul secolului nostru. Este situată în zona gospodă-

rească, la sud de pavilionul administrativ. Nu este semnificativă din punct de vedere arhitectural, dar urmărind grosimea zidurilor de rezistență, se pare că este o construcție anterioară secolului XX, care mai apoi, a fost extinsă.

Restul construcțiilor existente în incintă sînt realizate la jumătatea secolului nostru. Este vorba de un bazin de înot, la nord de lac. Lîngă acesta se mai află două clădiri tip baracă folosite ca dormitoare în timpul verii. În dreapta Vilei Elveției se află o a treia baracă, iar în stînga ei o amenajare care astăzi este dezafectată și care constituia un teatru de vară. Ultima clădire care mai poate fi menționată este cantina și este situată în dreapta Castelului Nou.

Trebuie menționat și un **loc istoric** existent în spatele Vilei Elveției. Este vorba de un mic luminiș, unde între secolele XVI–XVII, Basa Tamás, jude în Treiscaune, conducea judecățile. În acest loc, se mai află scaunele cioplite în piatră ale juraților, precum și piatra pătrată pe care se așeza acuzatul. El stătea în mijlocul juraților așezați în cerc.

LE CHÂTEAU DE ZABALA – ÉTUDE SUR LE COMPLEXE ARCHITECTURAL ET PAYSAGER

Résumé

Le château de Zăbala date du fin du XVII-e siècle; il a été construit par la famille Mikes. Concernant le château, on cite également l'existence de certaines fortifications médiévales.

Au fur et à mesure sont élevés plusieurs édifices et à la fin du XIX-e siècle on a réalisé l'un des plus grands aménagements paysagers de cette partie de Transilvanie (environ 30 ha).

Le complexe est situé dans la localité Zăbala, à 800 m de la route départamentale qui relie la ville Tîrgu Secuiesc de Covasna.

À présent, sa destination est celle de préventorium pour enfants à seqelles post-hépatiques.

La présente étude se propose d'analyser et d'inventarier les éléments composants du parc, des espèces rares de plantes y existants. D'ailleurs, le parc est considéré réservation naturelle.

De même, nous avons analysé l'évolution architecturele des édifices existants, tot en relevant les influences stylistiques qu'ils ont subies au cours des années. On a faits des analogies avec les autres manoirs et aménagements de même sort du département, emme sont ceux de Arcuş, Vîrghiş, Micloşoara, Turia et d'autres. On à esseyé dans cette manière une première systématisation des monuments d'architecture de cette catégorie.

À la fin de l'ouvrage on présente la docomentation concernant les espèces de plantes existantes, de même que les relevés du parc et des edifices qui appartiennent au complexe en question.

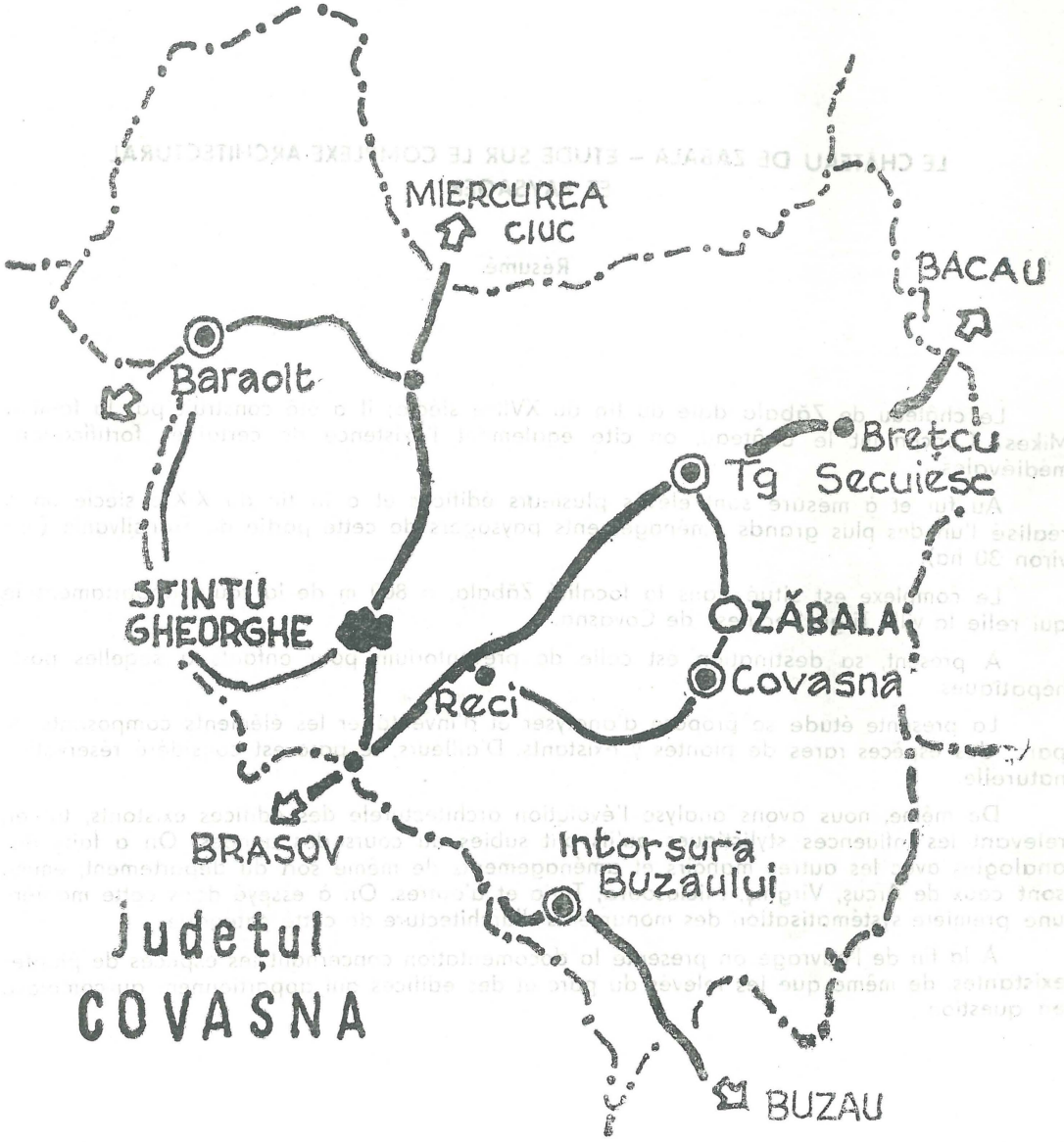
MIERCUREA
CIUC
BACAU
Baraolt
Brețcu
Tg Secuiesc
SFINTU
GHEORGHE
ZĂBALA
Covasna
Reci
BRASOV
Intorsura
Buzăului
Județul
COVASNA
BUZAU

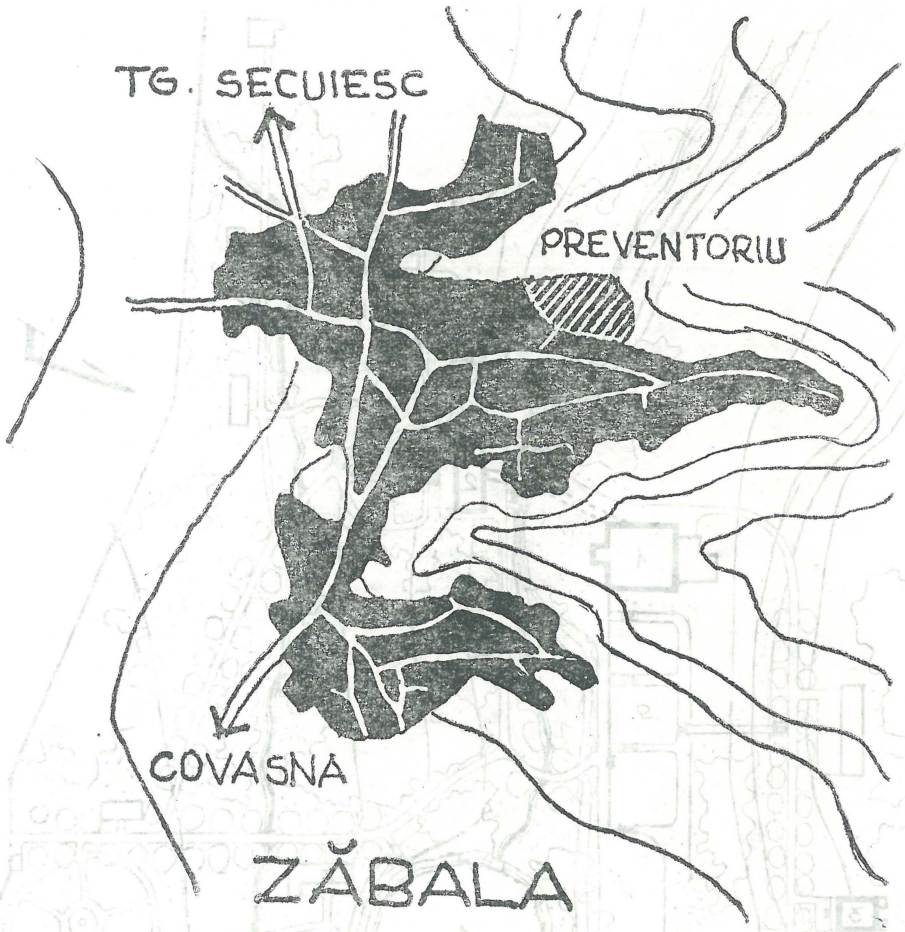
TG. SECUIESC
PREVENTORIU
COVASNA
ZĂBALA

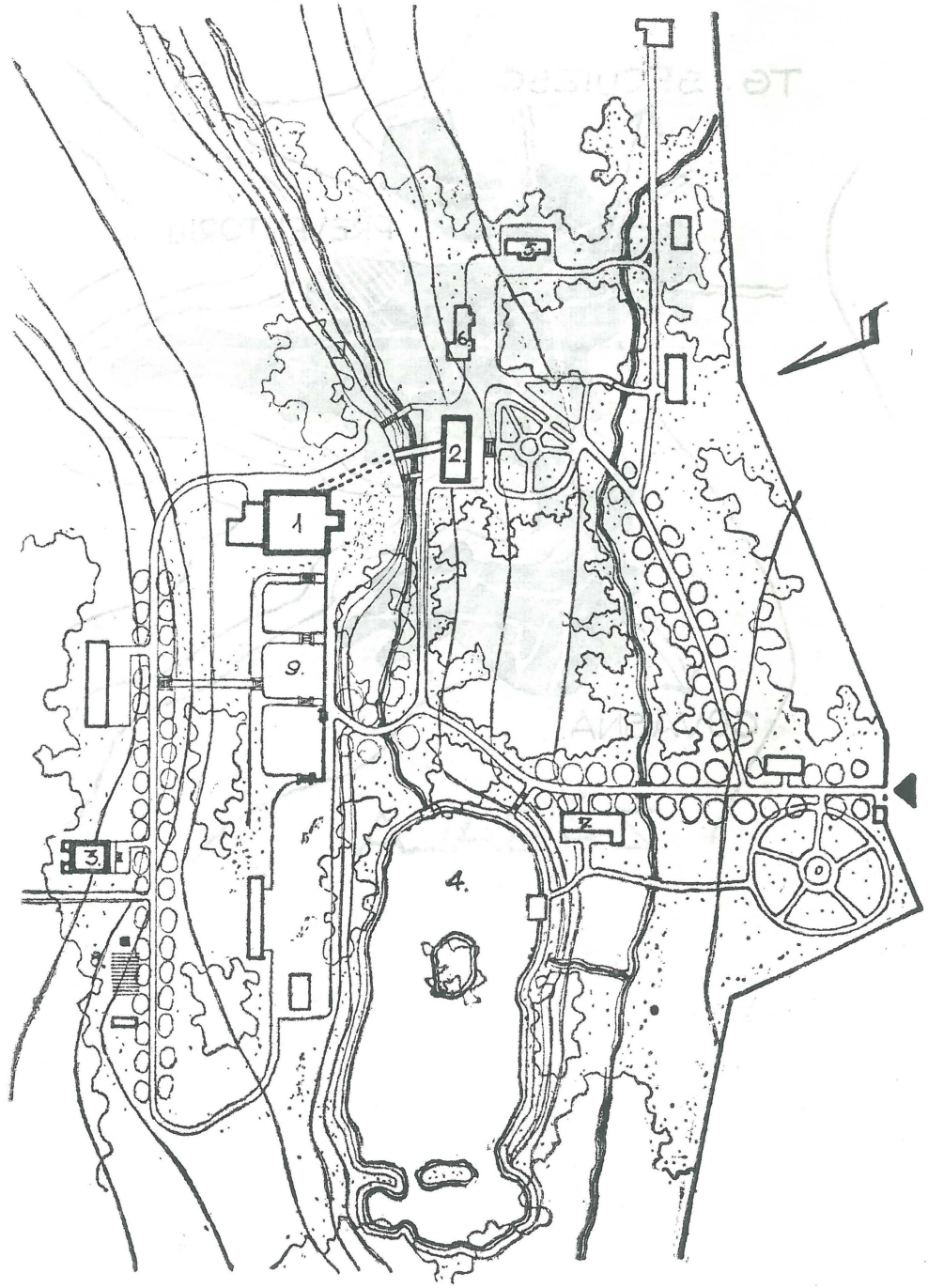

ZĂBALA – planul parcului

1. Castel
2. Vila Nouă
3. Vila Elvețiană
4. Lac
5. Pavilion administrativ
6. Cantina
7. Școala
8. Teatrul de vară
9. Teren de sport

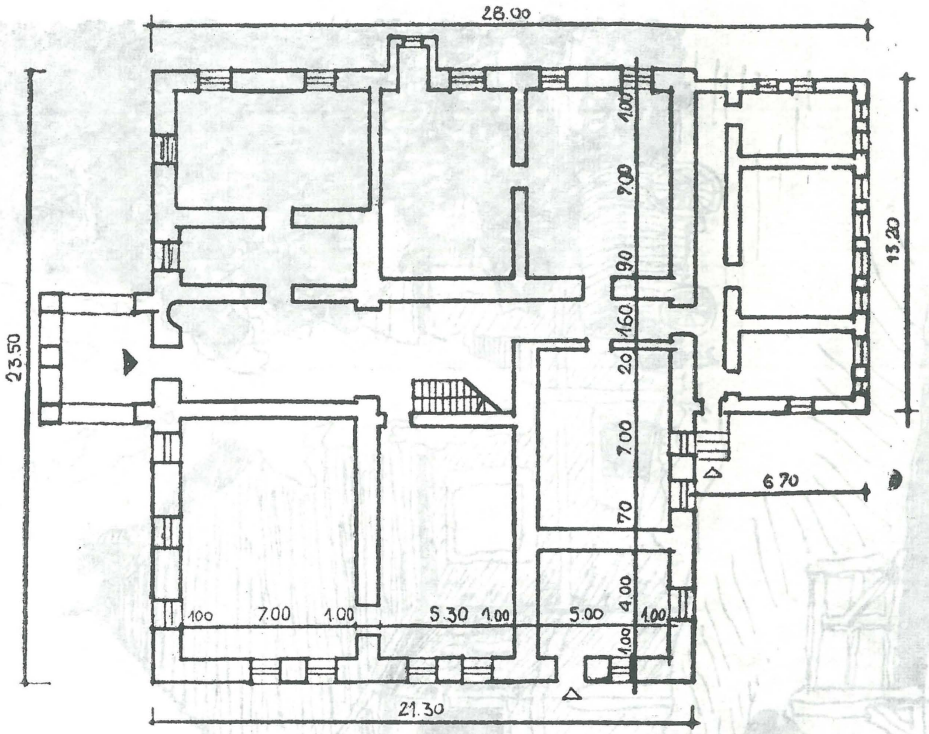

CASTELUL - Plan parter

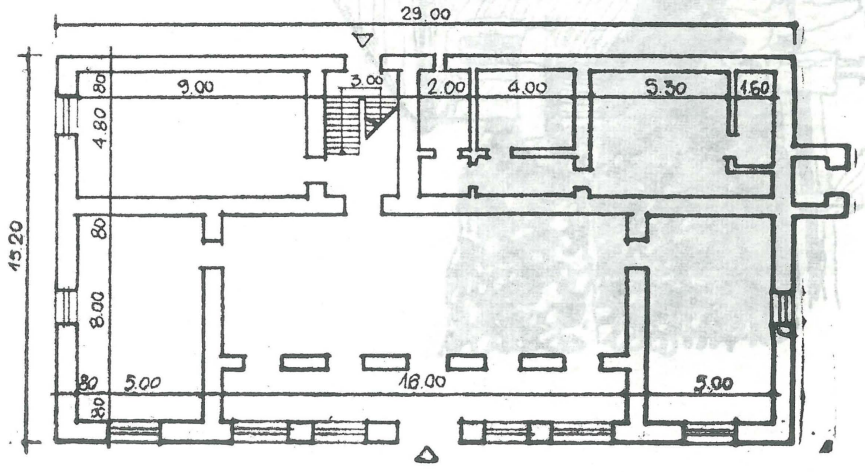

VILA NOUA - Plan parter

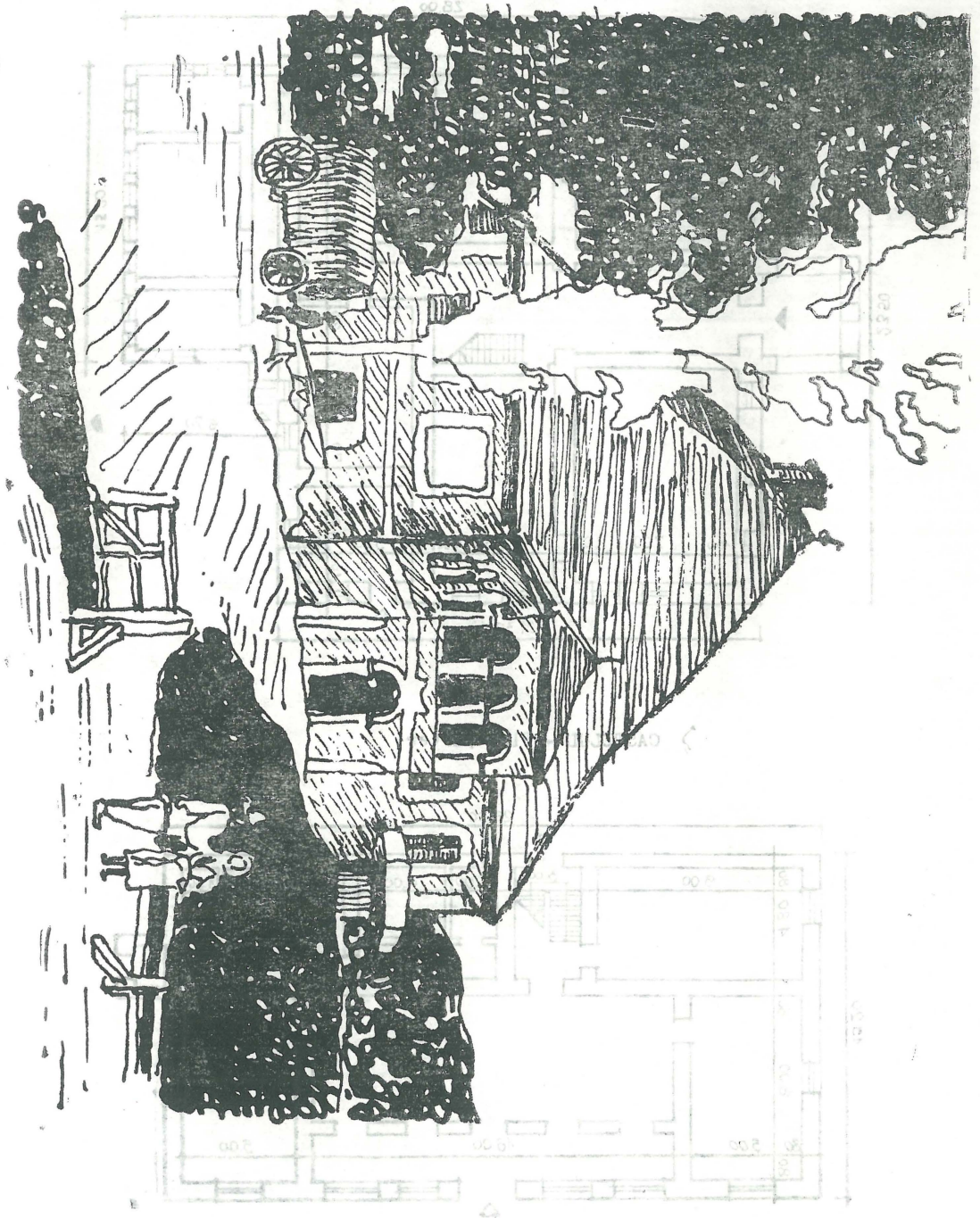

CASTELUL pe la jumătatea secolului al XIX, după Orbán Balázs

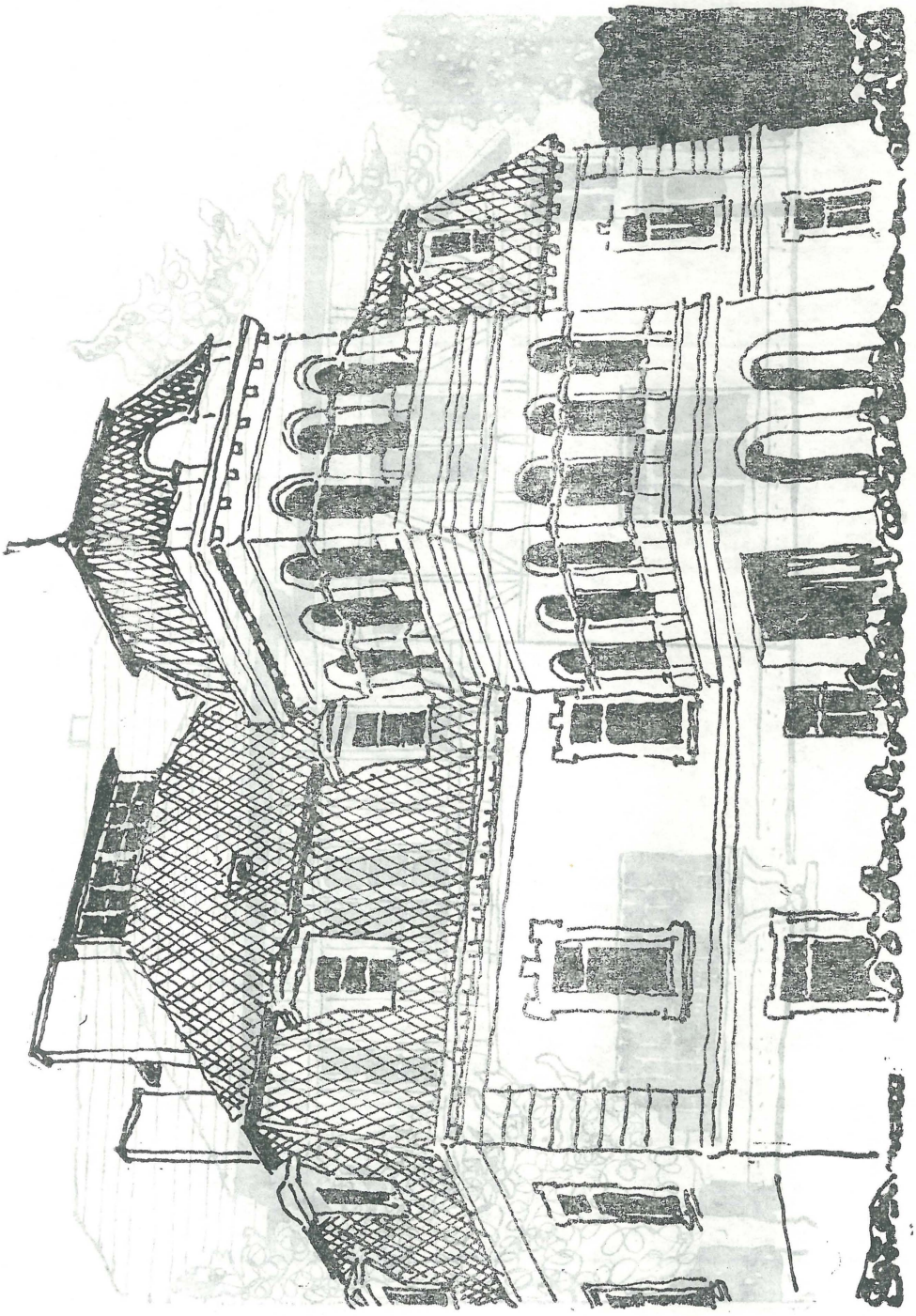

Imagine actuală a
CASTELULUI

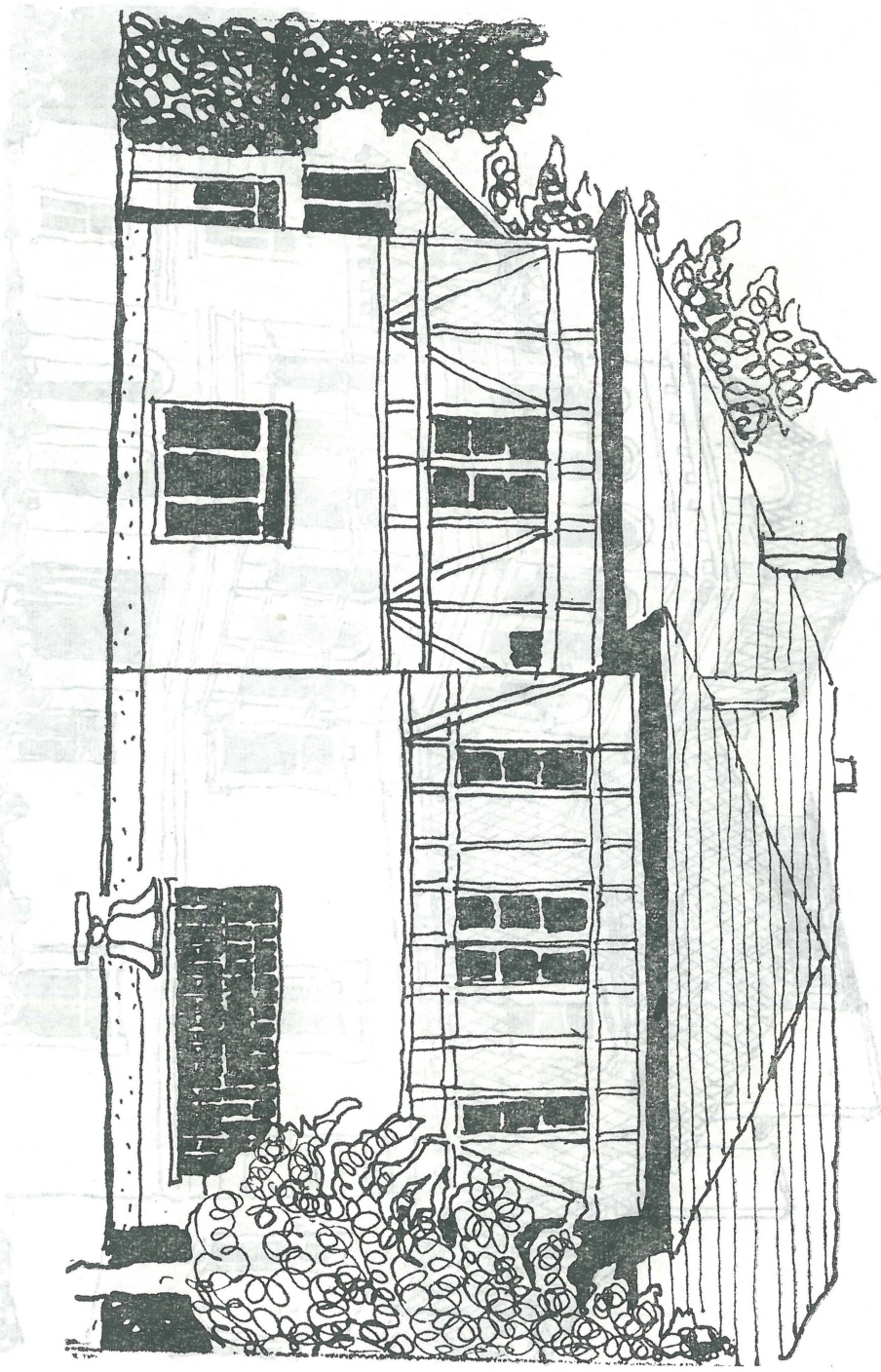

Pavilionul administrativ

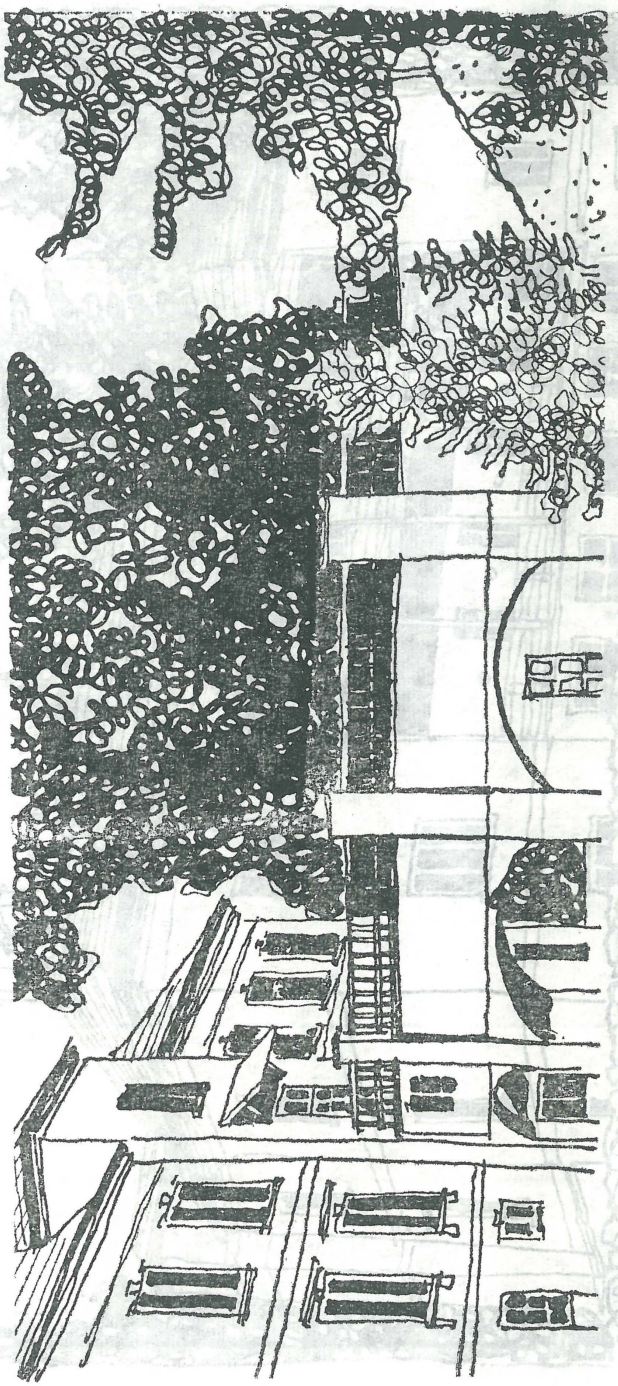

VILA NOUĂ

– fațada nordică cu legătura la castel

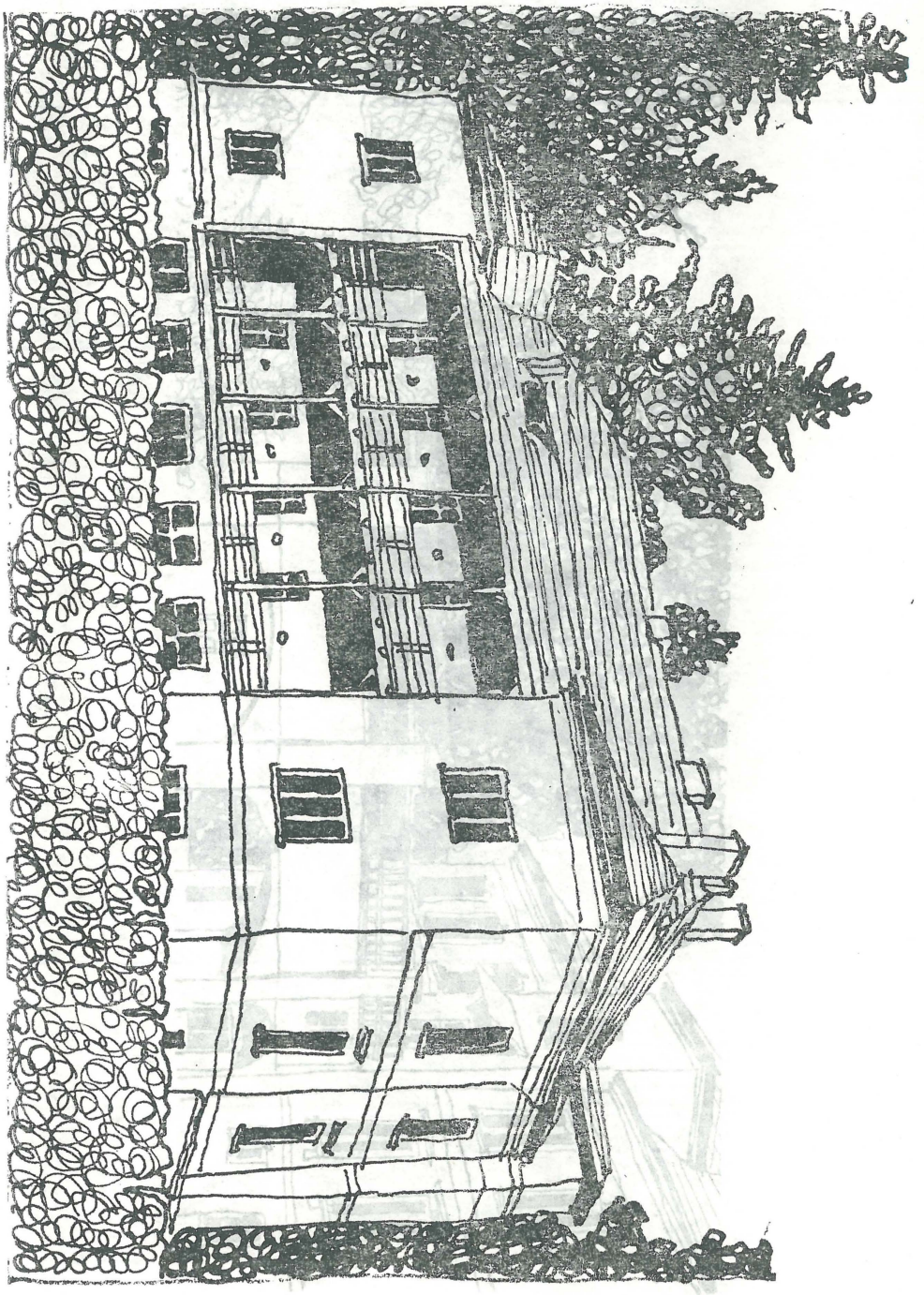

VILA NOUĂ

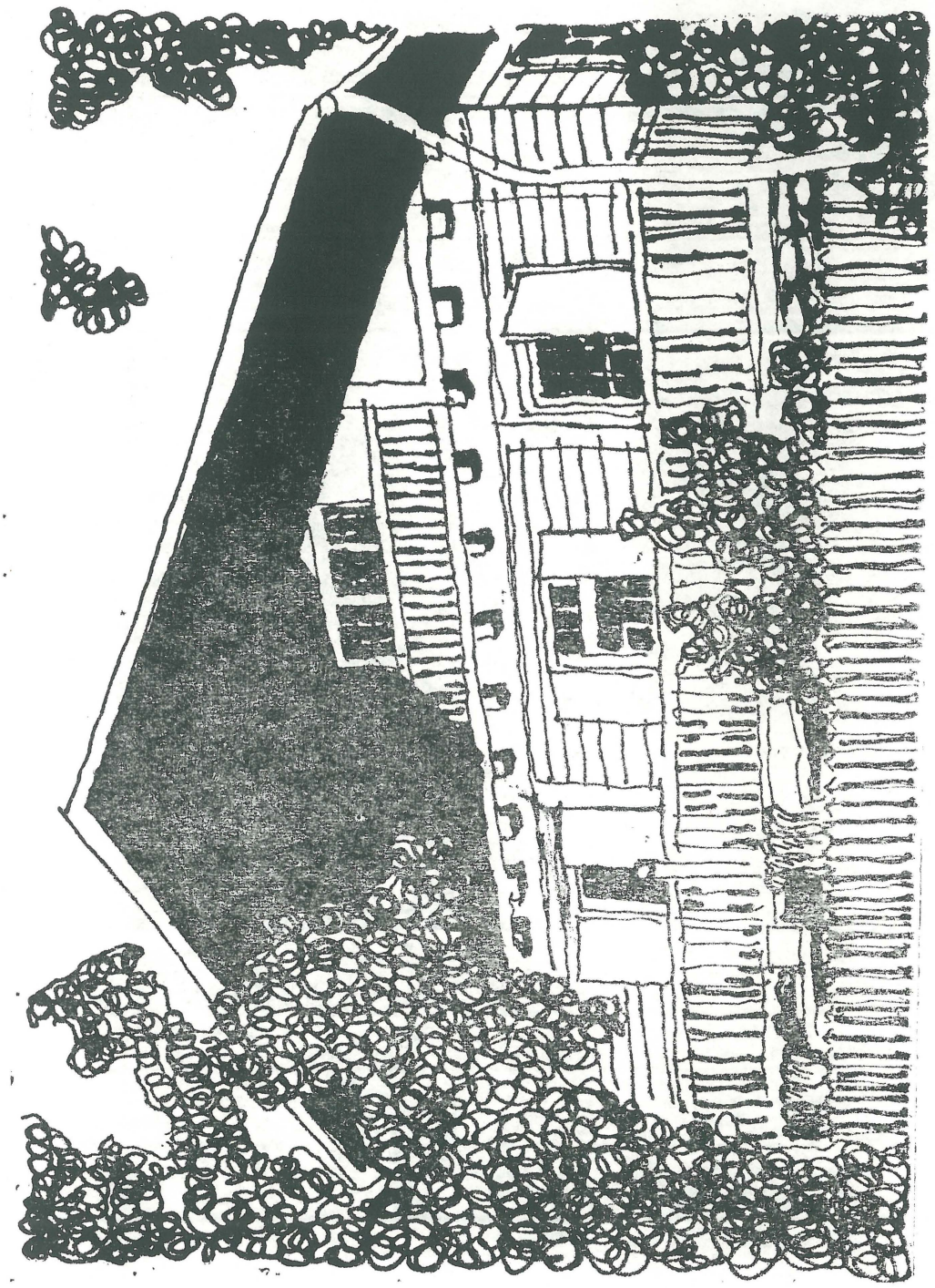

VILA ELVEȚIANĂ